

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ СОФІЇ РУСОВОЇ В КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема взаємозв'язку педагогічних ідей Софії Русової із сучасною системою позашкільної освіти на основі аналізу її праці «Позашкільна освіта. Засоби переведення: лекції, читані на позашкільному факультеті Київського педагогічного інституту» (1918).

Ключові слова: позашкільна освіта, позашкільні навчальні заклади, учні, вихованці позашкільних навчальних закладів.

В статье рассматривается проблема взаимосвязи педагогических идей Софии Русовой с современной системой внешкольного образования на основе анализа ее труда «Внешкольное образование. Средства проведения: лекции, прочитанные на внешкольном факультете Киевского педагогического института» (1918).

Ключевые слова: внешкольное образование, внешкольные учебные заведения, ученики, воспитанники внешкольных учебных заведений.

The article is about the problem of the relations of Rusova's pedagogical ideas with the modern system of non-formal education based on the analysis of her work «Non-formal education. Means of its organization (lectures delivered at the non-formal Faculty of Kiev Pedagogical Institute)» (1918).

Key words: non-formal education, non-formal educational institutions, pupils of non-formal educational institutions.

Актуальність дослідження. У період реформування системи освіти зростають виклики для позашкільних навчальних закладів. Тому все гостріше постає питання суспільного розуміння місії позашкільної освіти, яка полягає у забезпеченні права кожної дитини, незалежно від її соціального статусу, на розвиток своїх здібностей, вибір видів діяльності у вільний від навчання час для найповнішого особистісного і професійного самовизначення. Пізнання вітчизняної історії, аналіз педагогічних ідей Софії Русової із сучасних позицій дозволяє глибше пізнати засади діяльності позашкільних навчальних закладів та визначити перспективи їх розвитку.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Творчості Софії Русової, її особистості присвячена значна кількість наукових праць, які розміщені в окремих збірках та фахових виданнях. Серед дослідників творчої спадщини видатного педагога

– Н. Дичек [2], І. Зайченко [3], Н. Калениченко [4], Є. Коваленко [5]. У наукових працях проаналізовано громадсько-педагогічну діяльність і провідні ідеї науково-теоретичного доробку С. Русової. Цінною для нашої роботи є стаття О. Липецького, в якій розглянуто педагогічну спадщину С. Русової як невід'ємну складову сучасної позашкільної освіти в Україні [6]. Однак глибше зрозуміти погляди ученої щодо розвитку позашкільної освіти дозволяють її власні праці, зокрема праця «Позашкільна освіта. Засоби її переведення: лекції, читані на позашкільному факультеті Київського педагогічного інституту» (1918) [10]. Для сучасної системи позашкільної освіти роботи С. Русової складають велику цінність, оскільки саме за її ініціативою розпочався рух щодо розвитку мережі позашкільних навчальних закладів.

Мета статті – встановити та охарактеризувати взаємозв'язок педагогічних ідей Софії Русової із сучасною системою позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз творчого спадку С. Ф. Русової, праць дослідників її творчості, навчально-методичних видань із питань організації позашкільної освіти, нормативно-правових документів дозволили виокремити наступне.

Педагогічна творчість С. Русової слугувала втіленням низки ідей, які мали історичне підґрунтя. З утворенням Української Народної Республіки Софія Русова входить до Центральної Ради і Секретаріату освіти, в якому очолює дошкільний і позашкільний відділи. Складна політична ситуація, голод, економічна криза супроводжували масштабні зміни у системі освіти. Більшість дітей шкільного віку не мали можливості відвідувати школу, зростала кількість безпритульних дітей.

Дослідники творчості С. Русової зазначають, що її важлива заслуга в тому, що в тяжкі роки революції, війни, розрухи дослідниця зосередила основну увагу на створенні національної системи виховання та освіти, в тому числі позашкільної. Як державний і громадський діяч вона глибоко усвідомлювала, що школа й виховання мають функціонувати у повній відповідності з особливостями й потребами країни, нації. Національне, національно-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді є важливим аспектом діяльності сучасних позашкільних навчальних закладів, які покликані створити навколо дитини виховний простір, насичений національними цінностями [9, с. 42]. Така ідея пронизує праці

Т. Гавлітіної, А. Корнієнко, В. Редіної та інших. Актуальність національного виховання для сучасного українського суспільства підтверджується у ряді нормативно-правових документів, серед яких Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр., Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді та інші.

Важливим для нас було з'ясувати погляди вченого-педагога на призначення позашкільної освіти, мету її організації. Метою позашкільної освіти і виховання С. Русова вважала «...дати всьому людові в країні гармонійний культурний розвиток, який дасть кожній людині певну свідомість своїх громадянських і людських обов'язків...» [10, с. 6]. Ця думка знаходить підтвердження у сучасних нормативно-правових документах, де зазначається про те, що головна мета позашкільної освіти та виховання – створення умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дітей та учнівської молоді у вільний від навчання час, підготовка підлітків до життя.

Разом із тим, важливо зазначити, що вік сучасних вихованців, учнів, слухачів, які відвідують позашкільні навчальні заклади, становить від 5 до 18 років, тоді як С. Русова позашкільну освіту розглядала як освіту дорослих і дітей. Зокрема, вона зазначала: «Сього вимагають не діти й не молодь, а вся людність – і молоді, і старі, і чоловіки, й жінки» [10, с. 5]. Отже, функція, яку виконувала позашкільна освіта того часу, – ліквідація неписьменності в дорослого населення, профілактика дитячої бездоглядності та безпритульності.

Підкреслюючи організаційні особливості здійснення позашкільної освіти, педагог зазначає, що вона «...впорядковується по умовах життя учнів і цілком утворена приватною ініціативою». Визначаючи основні принципи та підходи, на яких має ґрунтуватися позашкільна освіта, С. Русова переконує, що «першим принципом позашкільної освіти є вимога ставити її в різноманітних місцевих умовах, умовах найкращого задоволення усіх потреб тих людей, які звертаються до нас за допомогою. Справа позашкільної освіти перш за все є громадянська справа, яка виникає по різних місцевостях, серед різних гуртків з їх власного бажання; вона не може мати одноманітних програм, а лише загальну схему тих наук, того необхідного знання, якого потребує кожна свідомою людиною, щоб бути корисним членом громадянства й держави. Форми ж і зміст навчання необхідно мінятимуться по різних гуртках відповідно віку учнів, їх праці, їх життю» [10, с. 6]. «...Позашкільна освіта не може бути нав'язана зовнішніми засобами, а мусить організовуватися на ґрунті свідомого вибору» [10, с. 85]. Такі настанови свідчать про важливість дотримання наступних принципів: варіативності змісту, методів і форм роботи; добровільності вибору учнем, вихованцем видів діяльності; відповідності змісту навчання віковим особливостям учнів; диференційованого підходу до організації навчально-виховного процесу. Такі положення знайшли своє відображення у працях О. Биковської, В. Вербицького, Г. Пустовіта, Т. Сущенко, які обґрунтували теоретико-методологічні засади позашкільної освіти і виховання.

С. Русова, розкриваючи історію розвитку позашкільної освіти по окремих земствах, подає

перелік і характеристику організаційних форм її здійснення. Так, вона зазначає, що «першими формами позашкільної освіти були народні бібліотеки, читальні і шкільні книгозбірні» [10, с. 12]. Із її праці ми дізнаємося, що «слідом за книгозбірнями земство почало заводити другу форму позашкільної освіти – народні читання» [10, с. 13]. Недільні школи як «третю форму позашкільної освіти було запроваджено в 1895 році» [10, с. 14]. Особливу увагу вчена акцентує на функціонуванні приватної недільної школи п. Алчевської в Харкові, яка була представлена на Паризькій виставці в 1905 році. До форм позашкільної освіти С. Русова відносить вечірні школи, систематичні курси та народні університети. За призначенням вечірні школи вона класифікує за категоріями: «доросла неграмотна людність; діти шкільного віку, які пройшли початкову школу, але бажають додаткової науки; уся грамотна людність. Для першої частини призначалися недільні школи грамоти, для других – школи вечірні підвищеного програму, для третіх – загально освітні курси з доповідченими лекторами й ріжноманітним програмом» [10, с. 16].

Аналізуючи поступ позашкільної освіти крізь століття, можна стверджувати, що вона пройшла шлях від окремих організаційних форм до створення сучасних закладів різних типів – центрів, палаців, будинків, клубів, станцій, студій, спортивних шкіл тощо. Відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту» ці заклади є комплексними або профільними. Комплексні організують роботу з вихованцями, учнями і слухачами за різними напрямками позашкільної освіти, а профільні – за одним визначеним.

Серед найпоширеніших форм та методів навчання С. Русова називає читання книг, лекції, відвідування музеїв, екскурсії. Особливу увагу вона звертає на застосування активних методів навчання «...не треба пасивності, має йти живе спільне й індивідуальне переживання, потрібна активна переробка слухачами того матеріалу, який дається, треба викликати критичну думку, навести на порівняння» [10, с. 53].

Така позиція педагога є актуальною і для сучасних позашкільних навчальних закладів, де навчально-виховний процес здійснюється диференційовано з використанням різних організаційних форм роботи: урок, індивідуальне заняття, конференція, семінар, вікторина, концерт, змагання, навчально-тренувальні заняття, репетиція, похід, екскурсія, експедиція, практична робота в лабораторіях, майстернях, теплицях, на науково-дослідних земельних ділянках, сільськогосподарських підприємствах тощо.

С. Русова переконана, що позашкільна освіта доповнює навчання у загальноосвітній школі та забезпечує набуття дітьми практичних умінь і навичок. Так, вона зазначає, що «найкраща школа без позашкільної освіти і її допомоги не дасть великих корисних наслідків» [10, с. 3]. Позашкільна освіта «відповідає вимогам життя, дає змогу зрозуміти се життя і знайти собі найкращі засоби, щоб опонувати його» [10, с. 6]. Таку думку підтверджує сучасний зміст позашкільної освіти та виховання, який ґрунтується на замовленні дітей і їх батьків, сприяє набуттю дітьми соціального досвіду через упровадження різних форм соціальної практики:

дослідницької, виробничої, соціального служіння, творчої [1, с. 129].

С. Русова зауважує, що «крім наукового знання позашкільна освіта має давати народним масам і розваги, які впливають не лише на розум, а й на почуття, викликають естетичні емоції й тим морально впливають на душу» [10; с.7]. Для цього вона пропонує звернути увагу інструкторів позашкільної освіти на організацію змістовної дозвілєво-розважальної діяльності. «Людина потребує відпочинку, який підняв-би настрій, викликав нові приємні враження. Життя будеться на законі рівноваги, після праці – необхідний спокій, при якому одпочивало-б тіло, а інтелектуальні сили знаходили б приємне задоволення» [10, с.7].

Акцентуючи увагу на особливому суспільному значенні позашкільної освіти, С. Русова неодноразово наголошувала, що «життя державне вимагає якнайскоріше постановити позашкільну освіту на певний організований ґрунт і не шкодувати для сього а ні державних, а ні громадських коштів. Голівне питання в сій організації є – доступність її для всієї людности і підготовка персоналу для її переведення... для сього мусять існувати центральні інститути або курси позашкільної освіти... Такі курси і інститути можуть бути організовані урядом, земством, містами або просвітними товариствами» [10, с. 81-82].

Висновки. Педагогічна творчість С. Ф. Русової слугувала втіленням низки ідей, вагомих для тогочасного українського суспільства і значущих для сучасної позашкільної освіти, а саме: національний характер системи виховання та освіти; спрямованість на гармонійний загальнокультурний розвиток особистості, її громадянської відповідальності; дотримання гуманістичних принципів в організації позашкільної освіти, соціально обумовлений характер її здійснення; змістовна дозвілєво-розважальна діяльність; підготовка кадрів для системи позашкільної освіти тощо. Творчий спадок С. Русової може розглядатися в сучасній позашкільній педагогіці як невичерпне джерело творчих ідей для науковців і практиків, яке спрямовує побудову навчально-виховного процесу на національних засадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вербицький В. В. Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів : колективна монографія / [В. В.Вербицький, Л. І. Ковбасенко, О. П. Липецький та ін.] ; [за ред. О. В. Литовченко]. – К. : О. Т. Ростунов, 2011. – 200 с.
2. Дичек Н. П. С. Ф. Русова і зарубіжна педагогіка / Н. П. Дичек // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 169–177.
3. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової / І. В. Зайченко. – Чернівці : Деснянська правда, 2006. – 264 с.
4. Калениченко Н. П. Софія Русова / Н. П. Калениченко, Н. Б. Копиленко // Рідна школа. – 1991. – № 12. – С. 71–72.
5. Коваленко Є. І. Софія Русова – видатний педагог України / Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук // Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. / [за ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук]. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 1. – С. 7–43.
6. Липецький О. П. Педагогічна спадщина Софії Русової як невід’ємна складова сучасної позашкільної освіти в Україні / О. П. Липецький // Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки : збірник матеріалів Всеукраїнської педагогічної конференції (Київ, 2-3 грудня 2008 р.) / [за заг. ред. В. В. Вербицького]. – К. : АБЕРС, 2008. – С.232–236.
7. Литовченко О. Соціальна адаптація дітей у позашкільній роботі в Україні: історичний аспект (1917-2007 рр.) / О. Литовченко // Позашкільна освіта та виховання. – 2007. – №1. – С. 54–61.
8. Нариси історії українського шкільництва (1905–1933) : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 302 с.
9. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу : колективна монографія / [В. В. Вербицький, О. В. Литовченко, Л. І. Ковбасенко та ін.] ; за ред. О. В. Литовченко. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 192 с.
10. Русова С. Позашкільна освіта. Засоби переведення : лекції, читані на позашкільному факультеті Київського педагогічного інституту / С. Русова. – К. : Дзвін, [1918]. – 88 с. – (Українська школа. Українська Педагогічна Бібліотека).

Дата надходження до редакції: 21.01.2016 р.